

УДК 63:001+63:016(477)

ДЕРЛЕМЕНКО

Віталій Володимирович,
д-р пед. наук, с. н. с.
заступник директора ДНСГБ УААН
(м. Київ)

ТАТАРЧУК

Людмила Михайлівна,
зав. сектора наукової обробки
документів ДНСГБ УААН
(м. Київ)

РОЗВИТОК АГРАРНОЇ НАУКИ ТА НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

У статті розглядається питання розвитку історії аграрної науки та наукової сільськогосподарської бібліографії на теренах України..

В статье рассматриваются вопросы развития аграрной науки и научной сельскохозяйственной библиографии в Украине.

The article deals with the developing history of agrarian science and scientific agricultural bibliography in Ukraine.

Процес національного відродження, що відбувається в нашій країні, потребує переосмислення і нового правдивого відтворення багатьох історичних подій і фактів, об'єктивної оцінки діяльності видатних діячів суспільного, культурного і наукового життя. Історія аграрної науки не являє собою виняток.

Основними завданнями даної публікації є:

- виявити сутність процесу відновлення історії аграрної науки;
- дослідити еволюцію аграрної науки та генезу наукової сільськогосподарської бібліографії;
- визначити види бібліографічних посібників, що сприяють відтворенню історії аграрної науки.

Відтворюючи розвиток аграрної науки, її будь-якого напрямку, працюючи над біографією вченого-аграрія, розробляючи наукову періодизацію певного історичного процесу тощо, кожний дослідник явно чи неявно створює ідеальну (описову)* модель. Такий процес тривалий час може здійснюватись інтуїтивно і бути «неявним знанням» або неусвідомленим «позаджерельним знанням» [3]. Ідеальні моделі потребують документів, в яких містяться матеріали для створення описів. Такі документи збираються, зберігаються і надаються в тимчасове користування бібліотеками, архівами та музеями. У нашій публікації розглянемо можливість відтворення історії аграрної науки, використовуючи лише довідково-бібліографічні фонди наукових сільськогосподарських бібліотек та інших профільних інформаційних центрів.

З цією метою необхідно дослідити еволюцію аграрної науки та генезу наукової сільськогосподарської бібліографії, акцентуючи увагу на взаємозв'язку, що встановився між ними.

Ще в глибоку давнину людина відчувала існування причинності в природі. Згодом вона почала отримувати користь від обробки ґрунту, застосування сівозмін, зрошування, внесення добрив та одомашнювання диких тварин і птиці. У процесі землеробської праці підвищувалися врожаї та створювалися нові сорти в рослинництві, збільшувалось поголів'я та з'являлись удосконалені породи в тваринництві і птахівництві. Проте всі ці знання ще не були наукою, оскільки не давали розумних пояснень і не визначали певних закономірностей. Домінувала віра в надприродні сили, яким поклонялися.

Зародки сільськогосподарської науки зафіксовані майже десять тисяч років назад на Середньому Сході. І з того самого часу виникає об'єктивна потреба у фіксації одержаних знань з тим, щоб мати можливість їх збирати, зберігати, узагальнювати, розповсюджувати та впроваджувати. Серед багатьох доказів надзвичайної цінності і великої потреби в таких знаннях є той факт, що переважна більшість знайдених глиняних табличок та інших артефактів фіксує здобутки аграріїв тієї далекої доби або винайдені ними прийоми переробки та

* зустрічається також термін ідеалізована модель

збереження продуктів харчування. Це були перші документи. Із зростанням їхньої кількості, модернізацією носіїв та розширенням географії документи почали збирати і об'єднувати в збірки. Далі за допомогою прийому згортання інформації почали створювати бібліографічні покажчики і навіть покажчики покажчиків (бібліографію другого ступеня).

Щодо історії аграрної науки на теренах України, то вона бере свій початок із відкриттям аптекарського городу в м. Лубнах на Полтавщині (1721 р.) [1, с. 10]. Із створенням в 1809 р. показового саду В. Каразіна в с. Основ'янці (нині Харківщина) та Імператорського Никітського ботанічного саду ґрунт стає предметом системних наукових досліджень. 1884 рік пов'язаний із створенням першої наукової інституції – Полтавського дослідного поля. Ґрунтознавство стає спочатку складовою науково-освітнього процесу в вищих навчальних закладах при викладанні предмету "сільське господарство", а потім розглядається як першооснова агрономії. У розвиток вітчизняного ґрунтознавства значний внесок зробили вчені-геологи Київського та Харківського університетів. Відбулася Полтавська експедиція проф. В.В. Докучаєва в 1887–1891 рр. В.І. Вернадським була складена перша карта ґрунтів округи. Цінувально-статистичні Бюро губернських земств почали замовляти ґрунтові дослідження для складання ґрунтових карт окремих районів українських земель. У ті часи працював видатний учений-аграрій Г.Г. Махов. Під науковим керівництвом проф. О.І. Набоких проводяться широко організовані дослідження ґрунтів усіх губерній на теренах сучасної України. Сільське господарство того часу висунуло багато й інших талановитих науковців-аграріїв. Усі вони не лише розвивали аграрну науку, але й, розуміючи всю важливість збереження наукових знань, самі створювали бібліографічні покажчики. Значний внесок у розвиток аграрної науки та сільськогосподарської бібліографії зробили й наукові товариства.

Після подій 1917 р. аграрна наука в Україні набула подальшого розвитку. При Наркомземі УРСР у 1919 р. створюється сільськогосподарський науковий комітет України (СГНКУ), який мав свої філії в різних містах. У них

створювалися секції й підсекції, бюро зі спеціальними інститутами та дослідними станціями з таких напрямів: агрономія, зоотехнія, механізація, ґрунтознавство, овочівництво, охорона природи, сільськогосподарська освіта, пропаганда аграрної науки і передового досвіду. Поступово починає налагоджуватись і видання сільськогосподарської літератури. У Державному видавництві України, у видавництві Наркомзему друкуються роботи вчених і спеціалістів-практиків, видаються перші томи праць деяких дослідних станцій, а згодом і науково-дослідних інститутів. Галузевого характеру набуває в цей період і українська сільськогосподарська періодика. Крім таких сільськогосподарських наукових журналів загальної тематики як “Вісник сільськогосподарської науки”, який у 1922–1929 рр. виходив як орган СГНКУ, а потім після кількарічної перерви поновив своє існування під назвою “Вісник аграрної науки”, що видається й досі, виникає велика кількість вузькогалузевих періодичних видань наукового і виробничого характеру, бюлетенів, праць, вістей, масових часописів (“Український агроном”, “Сільський господар”, “Радянський селянин”, “Земельник” тощо.) На їхніх сторінках, крім суто наукових праць, вміщувалися й розгорнуті реферати, рецензії і власне бібліографічна інформація з різних галузей сільського господарства [10].

У 20-ті роки значну роль у вивченні історії аграрної науки і пропаганді сільськогосподарської літератури продовжували відігравати й сільськогосподарські наукові товариства, які працювали на теренах України. Серед них - Всеукраїнське агрономічне товариство (Харків), яке в 1922 р. видавало “Українську сільськогосподарську газету”, Товариство сільського господарства південної України (Одеса), що друкувало свої “Записки”.

Значний внесок у розвиток сільськогосподарської бібліографії був зроблений бібліографічним бюро (пізніше бібліографічно-бібліотечне бюро) при СГНКУ, очолюване відомим книгознавцем і бібліографом Костем Дубняком. Воно координувало бібліографічну роботу різних секцій комітету, надавало методичну допомогу сільськогосподарським бібліотекам України. Бюро випустило кілька номерів “Бібліографічного бюлетеня” (на правах

рукопису), готувало до друку “Бібліографію сільськогосподарської літератури на Україні за 1917 – 1923 рр.”, ним було видано систематичний покажчик у формі щорічника “Матеріали сільськогосподарської бібліографії України. 1925 рік” [7]. Це унікальне видання як для свого часу, так і з погляду сьогодення є взірцем високопрофесійної та сумлінної науково-бібліографічної праці і має непересічне значення для об’єктивного відтворення історії розвитку аграрної науки в Україні 20-х років минулого століття. У покажчику багато уваги приділено проблемі бібліографування галузевої літератури. Вміщено описи 7122 назв видань та статей із періодики, що вийшли друком у 1925 р. Щорічник надає інформацію про опубліковані праці видатних українських учених-аграріїв, таких, як В. Аверін, А. Бауман, Г. Висоцький, Б. Лебединський, К. Гедройц, Г. Махов, Б. Рожественський, В. Сазанов, О. Соколовський, А. Терниченко, П. Тутковський, І. Фомічов, В. Юр’єв, О. Яната та багато ін., імена яких знову почали повертатись із забуття. Однак планам Бібліографічно-бібліотечного бюро СГНКУ видати повну бібліографію сільськогосподарської літератури за 1917–1924 рр., щорічники за 1926–1927 рр. здійснитися не судилося, хоча бібліографічні картотеки цих матеріалів були вже підготовлені. З ліквідацією 1927 р. СГНКУ картотеки втрачені, більшість співробітників СГНКУ в 30-ті роки минулого століття були репресовані, як націоналісти і вороги народу. Про велику самовіддану роботу цієї організації з розбудови національної аграрної науки і бібліографії в той надзвичайно складний переломний період в історії України протягом тривалого часу заборонялося навіть згадувати. Це вплинуло негативно й на подальше становлення національної сільськогосподарської бібліографії, яка після першого випуску щорічника так до кінця й не відродилася.

Яскравим прикладом сподівання на розвиток сільськогосподарської науки на теренах нашої країни є, на наш погляд, покажчик „Матеріали для сільськогосподарської бібліографії України”, підготовлений особисто академіком ВУАН П.А. Тутковським і виданий у 1924 р., який містить 853

назви книг і статей із усіх галузей сільського господарства, опублікованих із кінця XIX століття до 1917 р.

Незаперечним є вплив на розвиток галузевої бібліографії О.Д. Педашенка. У різні роки ним робилися спроби продовжити видання щорічників і налагодити систематичний поточний облік видань.

З 1948 р. Центральна наукова сільськогосподарська бібліотек (нині державна наукова сільськогосподарська бібліотека (ДНСГБ) Української академії аграрних наук (УААН) розпочала випуск покажчиків „Сельскохозяйственная литература СССР”, які виходили друком 52 роки (до 1991 р.) і стали важливою складовою розвитку аграрної науки всього колишнього Радянського Союзу, у т.ч. й України. У них найбільш повно відображено публікації українських учених до 1990 р. Кожне дослідження з історії сільськогосподарського виробництва та науки містить огляд літератури певного періоду. Якісно новий етап розвитку сільськогосподарської бібліографії починається в 60-ті роки. На базі ЦНСГБ підготовлено й випущено такі бібліографічні посібники: “Вирощування сільськогосподарських рослин без ґрунту” (419 джерел), “Г.П. Висоцький” (288 праць видатного вченого), “Шкідники і хвороби озимої пшениці і заходи боротьби з ними” (169 вітчизняних і зарубіжних джерел), “Тростянецькі ліси у лісознавчій та історичній літературі”, “Вчені Харківщини – сільському і лісовому господарству” (237 джерел).

З 1970 р. ЦНСГБ переходить у відомчу підлеглість новоствореному Південному відділенню ВАСГНІЛ і переїздить до Києва. Вона активізує інформаційно-бібліографічну роботу, відновлює видання покажчика нових надходжень “Нові сільськогосподарські книги”, продовжує видання анотованого бюлетеня “Досягнення науки і передовий досвід – сільськогосподарському виробництву”. У цей період починається планомірна робота з підготовки й випуску поточних, тематичних бібліографічних покажчиків, поглиблюється міжбібліотечне співробітництво. У 1974 р. видається поточний бібліографічний покажчик “Генетика, селекція і

насінництво сільськогосподарських культур”. Спільно з Парламентською національною бібліотекою ЦНСГБ випустила низку цінних (для аграрної науки) бібліографічних покажчиків: «Племінна справа в тваринництві», «Підвищення родючості ґрунтів», «Сахарная свекла – основная сельскохозяйственная культура на Украине», «Библиографический указатель работ Центральной научной сельскохозяйственной библиотеки Южного отделения ВАСХНИЛ».

З 90-х років минулого століття ЦНСГБ розширила тематику бібліографічних видань. Були видані фундаментальні ретроспективні покажчики «Вирощування олійних культур на Україні», «Масличные культуры». У 1992 р. започатковано випуск науково-допоміжного покажчика «Проблеми і перспективи розвитку українського села».

Розвитку української сільськогосподарської бібліографії сприяло проведення в м. Києві на базі ЦНСГБ у 1994 р. науково-практичної конференції «З історії розвитку сільськогосподарської бібліографії в Україні та її значення в розвитку сільськогосподарської науки і виробництва. Сучасні проблеми та перспективи сільськогосподарської бібліографії в Україні»[9], яка стала важливим кроком на шляху вдосконалення діяльності бібліотечної справи в системі АПК.

З утворенням СНД органи управління аграрною наукою, існуючі в колишньому Радянському Союзі, та єдину систему сільськогосподарської бібліографічної інформації було зруйновано. На жаль, у силу низки причин досі не вдалося створити власну Національну систему наукової сільськогосподарської бібліографії. До існуючих раніше лакун додалися значні прогалини в реєстраційній державній бібліографії сільськогосподарської літератури. Зазначена ситуація ще й досі не виправлена.

Виявлені лакуни в масиві джерел, придатних для відтворення історії аграрної науки на теренах України, та вади системи сільськогосподарської бібліографії змусили Центр історії аграрної науки, який був створений при ДНСГБ УААН у 2001 році, взятися до вдосконалення механізмів її

функціонування. Сьогодні Центр надає великого значення виданню бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, які заповнюють „білі плями” (лакуни) в історії аграрної науки і допомагають повернути народіві забуті імена її видатних представників. Видатний учений В.І. Вернадський у своїх працях розглядав біобібліографічні покажчики як галузь історичної науки. У своїй роботі “Мысли о современном значении истории знаний” (1926 р.) учений писав: “Научная мысль сама по себе не существует, она создается человеческой живой личностью, есть ее проявление. В мире реально существуют только личности, создающие и высказывающие научную мысль, проявляющие научное творчество – духовную энергию. Ими созданные невесомые ценности – научная мысль и научное открытие – в дальнейшем меняют ход процессов биосферы, окружающей нас природы” [2].

Все більше актуалізувалася проблема теоретико-методологічного розвитку біографічних досліджень як способу осмислення фактору особистості в історії науки. Уже в 70– 80 роках ХХ ст. в українській науці було поставлене питання про біографію як наукознавчу дисципліну. Теоретично-методологічні засади наукових біографічних досліджень розробляли в кінці ХХ – початку ХХІ ст. такі відомі вчені-історики, як О.Ф. Коновець – експерт із проблем історіографії української науки і техніки [5] та просвітницького руху в Україні [6], В.І. Онопрієнко [8], В.С. Чишко [11], Я.Д. Ісаєвич [4]., що опублікували цілу низку праць із цієї проблеми. Їхні праці використовуються як методологічна база також і в дослідженнях з аграрної біографістики. У наші дні багато позитивних зрушень у комплексному дослідженні проблем еволюції історії аграрної науки сталося завдяки ініціативі й наполегливості директора ДНСГБ УААН професора В.А. Вергунова, під керівництвом якого здійснюються роботи в цьому напрямі [1].

Попри фінансові й матеріально-технічні негаразди ДНСГБ УААН розгорнула діяльність у галузі національної сільськогосподарської бібліографії. Видано низку цінних науково-бібліографічних посібників, здійснюється виконання загальнодержавної програми „Документальна пам’ять України”,

одним із елементів якої є створення Українського бібліографічного репертуару книжкових видань України з усіх галузей знань за весь період існування. До посібників національної сільськогосподарської бібліографії належать науково-допоміжні ретроспективні бібліографічні покажчики ДНСГБ УААН: „Періодичні видання з агрономії в Україні. 1918 – 1940 рр. „Журнали”, „Бюлетені”, „Вісті”, „Наукові записки”, „Збірники наукових праць”, „Труди” і „Періодичні та продовжувані видання з агрономії на Полтавщині (XIX–XX століття)”.

Складовою частиною національної бібліографії є започаткована біобібліографічна серія “Академіки Української академії аграрних наук” (1998р.), біобібліографічні покажчики якої присвячуються видатним постатям аграрної науки і складаються, як правило, до ювілейних та пам’ятних дат. Уже видано понад 16 покажчиків, присвячених М.В. Зубцю, В.П. Буркату, В.П. Ситнику, О.О. Созинову, П.Т. Саблуку, П.М. Василенку, Д.О. Мельничуку та ін. Видано також біографічний довідник “Українська академія аграрних наук. Персональний склад (академіки, члени-кореспонденти, іноземні почесні академіки УААН). 1990–2004 рр.”

З 2001 року започаткована нова історико-бібліографічна серія “Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”. Видання цієї серії висвітлюють історію становлення й розвитку аграрної науки в окремих галузях і регіонах України, відтворюють забуті або маловідомі їхні сторінки, життя й діяльність визначних творців вітчизняної аграрної науки XIX–XX століття. У серії вже вийшли друком книги, присвячені професорам П.В.Будріну, Д.Ф. Лихварю, О.А. Янаті, Б.І. Іваницькому, М.І. Вавілову та ін. За браком місця ми не можемо перелічити всі монографії, серії та покажчики, які видаються Центром історії аграрної науки на допомогу відновленню історії аграрної науки, але вже з названого видно, що колектив ДНСТБ УААН прагне підняти бібліотеку на якісно вищій щабель. До цього слід додати, що в Інтернеті відкрито сайт ДНСГБ УААН (<http://www.dnsgb.kiev.ua>), де подані відомості про всі видання бібліотеки.

Зазначимо, що в наші дні відомості про документи віддзеркалюються в різних бібліографічних показниках першого і другого ступенів як на паперових, так і на машиночитаних носіях - оптичних дисках, численних електронних інформаційно-бібліографічних, реферативних і повнотекстових базах і банках даних. Сьогодні їх можна використовувати разом з фондами архівів та музеїв через Інтернет.

Підсумовуючи викладене, можна прийти до наступних *висновків*.

1. Сутністю відтворення історії аграрної науки є моделювання фактів, подій і явищ. При цьому кожний дослідник явно чи неявно створює ідеальну (описову) модель, яка потребує відповідних документів, що містять необхідні описи.

2. Еволюція аграрної науки та генеза наукової сільськогосподарської бібліографії щільно пов'язані між собою, і остання є чи не найкращим засобом надання матеріалів для відновлення історичних подій.

3. Дослідникам історії аграрної науки необхідно використовувати всі види бібліографічних посібників і довідкової літератури. Особливо це стосується біобібліографічних посібників, які в своїй сукупності можуть змалювати цілу історичну епоху. Правдиве відновлення процесів історії аграрної науки на теренах України потребує активного залучення вітчизняних та світових бібліографічних ресурсів як на паперових, так і на електронних носіях. Особливу увагу слід приділити створенню бібліографії другого ступеня, що віддзеркалює посібники з питань еволюції аграрної науки, фундаментальним бібліографічним показникам із певних галузей сільського господарства та продовжити роботу з підготовки біобібліографічних показників, присвячених видатним ученим-аграріям.

На закінчення висловимо думку про те, що цінність сільськогосподарської інформації визнавалася ще в сиву давнину. Вона зберігається і до наших днів. Саме володіння нею сприяє забезпеченню продовольчої безпеки і незалежності нашої держави. Так що, на порядку денному постає питання якнайшвидшого створення сучасної загальнодоступної

системи інформаційно-бібліографічного забезпечення науковців і фахівців-аграрників та дослідників еволюції аграрної науки повною, оперативною й об'єктивною галузевою інформацією. Система має бути інтегрованою у світовий ринок інформаційно-бібліографічних ресурсів і послуг.

Список використаної літератури

1. *Вергунов, В.А.* Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В.А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К.: Аграр. наука, 2006. – 490 с. – (Іст.-бібліогр. сер. "Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії". Кн. 12).
2. *Вернадский, В.И.* Избранные труды по истории науки / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1981. – С. 233.
3. *Дерлеменко, В.В.* Сутність відтворення історії аграрної науки і роль бібліографії / В.В. Дерлеменко // Історія науки і біографістика. – 2006. – Вип. 2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/E-Journals/INB/2007-1>. – Заголовок з екрана.
4. *Ісаєвич, Я.Д.* Українознавство: проблеми бібліографії та інформатики / Я.Д. Ісаєвич // Українська біографістика: зб. наук. пр. / НАНУ, НБУА, Ін-т біогр. дослід. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 109–115.
5. *Коновець, О.* Проблеми історіографії української науки і техніки / О. Коновець // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. пр. – К., 1999. – С. 146–149.
6. *Коновець, О.Ф.* Просвітницький рух в Україні ХІХ – першої третини ХХ ст. / О. Коновець. – К.: Хрещатик, 1992. – 140 с.
7. *Матеріали* сільсько-господарської бібліографії України. 1925 рік. Т.1, вип. 1 / УСРР. Сільсько-Господарський Науковий Комітет України. Загальна Секція; упоряд. К. Дубняк. – Х., 1927.
8. *Онопрієнко, В.І.* Біографії вчених: специфіка, завдання, досвід / В.І. Онопрієнко // Українська біографістика: зб. наук. пр. / НАНУ, НБУВ, Ін-т біогр. дослід. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 49 – 53.
9. *Целінський, Р.Й.* Розвиток сільськогосподарської бібліографії в Україні / Р.Й. Целінський // Вісн. аграр. науки. – 1995. – № 2. – С. 105–110.
10. *Целінський, Р.Й.* Виникнення і розвиток сільськогосподарської бібліографії в УРСР / Р.Й. Целінський // Бібліотекознавство і бібліографія. – 1980. – Вип. 20. – С. 109–116.
11. *Чишко, В.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України: монографія / В. Чишко; НАНУ, НБУВ, Ін-т біогр. дослід. – К., 1996. – 273 с.